

Oponentský posudok dizertačnej práce

Doktorandka: PhDr. Helena Franke

Školiteľ: prof. PhDr. Stanislav Štech, CSc.

Externá konzultantka: prof. PhDr. Marína Mikulajová, CSc.

Študijný program: pedagogická psychológia

Téma práce: *Domáci gramotnostní prostředí dětí s různými jazykově-kognitivními profily*

Oponentka: doc. PaedDr. Jana Kesselová, CSc.

Dizertačná práca PhDr. Heleny Franke vznikala vo veľmi priaznivom, inšpiračne nasýtenom a interdisciplinárnom kontexte tvorenom na jednej strane možnosťou konzultácie so školiteľom i externou konzultantkou, na strane druhej metodologickým rámcom výskumného projektu ELDEL, ktorého je práca subštúdiou. Týmto uvedením však nijako nespochybňujem vlastný autorský vklad doktorandky, ani originalitu jej prístupu a novosť výsledkov, ktoré v práci prezentuje.

1. Aktuálnosť zvolenej témy

Aktuálnosť témy orientovanej na vzťah domáceho gramotnostného prostredia a odlišných jazykovo-kognitívnych profilov detí je nesporná z viacerých dôvodov. Prvým je novosť tohto predmetu výskumu v slovenskej pedagogickej psychológii aj vývinovej psycholingvistiky, spôsobená jednostranným zameraním doterajšieho výskumu na vzťah gramotnosti a inštitucionalizovanej výučby, pričom sa s vplyvom domáceho rodinného prostredia ráta ako so samozrejým a automaticky pôsobiacim pozadím. Druhým je fundamentálna závažnosť jazykovo-kognitívnych schopností a gramotnosti vôbec pre život a fungovanie človeka v spoločnosti. Aktuálnosť riešenej témy vynikne, ak pripomenieme výsledky komparatívnych štúdií funkčnej gramotnosti PIRLS a PISA, z ktorých pre slovenské prostredie vyplýva spoluvýskyt dvoch nepriaznivých tendencií: zvyšujúci sa počet detí v najnižšej, t. j. rizikovej skupine detí, sprevádzaný súčasným poklesom počtu detí so schopnosťou rozumieť textu na najvyššej sledovanej úrovni. Z tohto hľadiska je práca aktuálna preto, že mieri do odkryvania povahy problémov s čítaním a písaním, a to ešte skôr než sa u dieťaťa jazykovo-kognitívne deficity naplno rozvinú vstupom do školy a začnú život dieťaťa, ale i jeho rodiny, ovplyvňovať nielen pri čítaní a písaní samotnom, ale aj pri učení sa z textu, vo vzťahovej rovine komunikácie dieťaťa s okolím, v správaní sa dieťaťa i v emočnej klíme rodiny. Aktuálnosť práce vyplýva zo zámeru identifikovať rizikové činitele ovplyvňujúce vývin gramotnosti pred vstupom do školy, a to na základe štúdia jazykovo-kognitívnych profilov intaktných a rizikových detí (detí s vývinou dysfáziou a z rodín s „kolujúcou“ dyslexiou) vo vzťahu k vybraným aspektom tzv. rodinného gramotnostného prostredia.

Terminologická poznámka: Termín *rodinné gramotnostné prostredie* sa uvádza na str. 22 aj ako nadradený termín pozostávajúci z troch premenných; termín gramotnostné prostredie je súčasne aj označením jednej z premenných (pozri *b*), čo sťažuje porozumenie interpretačnej časti: nie je vždy celkom zrejmé, či má autorka na mysli gramotnostné prostredie v užšom zmysle (ako počet kníh atď.), alebo komplexné chápanie, vrátane spoločných aktivít rodičov s deťmi. Podobne aj na str. 39 sa domáce gramotnostné prostredie uvádza ako hyperonymum, ktorého súčasťou je hyponymum gramotnostné prostredie. Neskôr sa v práci hovorí o bohatosti gramotnostného prostredia (vo fyzickom zmysle, v zmysle spoločných aktivít alebo ide o súhrnný termín?). V terminologickej rôznorodosti spočíva, pravdepodobne, i jedna z príčin odlišných výsledkov autorky v porovnaní

s výsledkami zahraničných štúdií. Mätúce pri vnímaní výsledkov výskumu je i to, že na jednej strane sa spoločné čítanie rodičov s deťmi chápe ako súčasť gramotnostného prostredia (podobne ako napr. počet kníh v rodine), zatiaľ čo rozhovory o prečítanom a videnom patria do kategórie gramotnostných priamych aktivít.

2. Adekvátnosť zvolených metód

Teoretická časť presvedčivo dokazuje, že autorka si je vedomá komplexnosti skúmanej problematiky, zložitosti i dynamiky skúmaných vzťahov na strane dieťaťa i rodinného prostredia. Do hry pritom vstupuje i typ jazyka (pri začínajúcej sa gramotnosti sa uvažuje o transparentnosti z hľadiska fonémovo-grafémovej korešpondencie, pri osvojovaní si pravopisu zohráva rolu podľa môjho názoru i morfológický typ jazyka). Tomu zodpovedá komplexnosť a rôznorodosť metód výskumu. Metodologicky je výskum ukotvený v projekte ELDEL, pričom časť metód sa na Slovensku dosiaľ vôbec nepoužila, časť diagnostických nástrojov bola preložená a časť bola vytvorená pre potreby výskumu. Výber 13 testových metód administrovaných deťom korešponduje jednak s predchádzajúcim teoretickým vymedzením jazykovo-kognitívnych deficitov rizikových detí a so zámerom skúmať fonematické uvedomovanie, slovník a porozumenie a začínajúcu sa gramotnosť, jednak so štyrmi premennými domáceho gramotnostného prostredia. Treba uviesť, že viaceré z metód autorka práce vo výskume jazykovo-kognitívneho profilu detí použila „prvolezecky“, resp. absenciu testovacích metód prekonala prekladom a modifikáciou jestvujúcich inojazyčných nástrojov. Predstavený komplex testovacích nástrojov predstavuje vnútorne konzistentný celok, ktorý je odvodený z výskumných otázok a kopíruje vymedzené premenné na strane dieťaťa i rodičov.

3. Výsledky dizertácie, nové poznatky v dizertácii

Empirická časť práce je veľmi dobre zakotvená v teoretickej literatúre a založená na matematicko-štatistickom spracovaní dát veľkého rozsahu. Výsledky dizertácie predstavujú vôbec prvé výsledky v oblasti poznania vzťahu tzv. domáceho gramotnostného prostredia slovensky hovoriacich detí predškolského veku s rôznymi jazykovo-kognitívnymi profilmi.

V teoretickej rovine je prínosom informačne nasýtená komparácia výsledkov zahraničných štúdií a metaanalýz.

V empirickej časti sa nové poznatky autorky koncentrujú do troch oblastí:

- a) zhody a rozdiely v domácom gramotnostnom prostredí detí s typickým vývinom, detí s vývinovou dysfáziou a detí s rodinným rizikom dyslexie;
- b) identifikácia podobností a rozdielov detí s typickým a rizikovým vývinom v troch (pre čítanie a písanie vo fonologicky transparentom jazyku) fundamentálnych jazykovo-kognitívnych aspektoch (fonematické uvedomovanie – slovník a porozumenie – začínajúca sa gramotnosť), a to z vývinového aspektu (pred vstupom do školy a na konci prvej triedy);
- c) vzájomné vzťahy medzi domácim gramotnostným prostredím a jazykovo-kognitívnym profilom a vývinom detí.

V teoretickej časti (s. 26) sa deficit vo fonologickej zložke jazykových schopností vymedzuje ako *typický pre dyslexiu*. Pri vývojovej dysfázii (s. 33) sa deficit vo fonologickej zložke uvádza medzi najčastejšími deficitmi tiež (popri gramatickej a lexikálno-sémantickej schopnosti). Na inom mieste (str. 70) sa pri vymedzení dyslexie berie do úvahy typ jazyka

z hľadiska fonologickej transparentnosti a za jadro dyslexie sa pokladá fonologický deficit hlavne v netransparentných jazykoch, v slovenčine/češtine sa významná funkcia pripisuje rýchlosti pomenovania (RAN). Pri diagnostike výkonov v druhej testovacej fáze (s. 104) sa medzi deťmi s vývojovou dysfáziou a rodinným rizikom dyslexie vo fonologických skúškach signifikantný rozdiel nezistil. Na konci prvej triedy vo fonologických skúškach zaostávajú *deti s vývojovou dysfáziou* dokonca signifikantne i za deťmi z prostredia rodinného rizika dyslexie (s. 151).

Ako autorka na základe svojho výskumu hodnotí prototypický rozdiel medzi jadrom deficitu pri dyslexii a pri vývinovej dysfázii vo fonologicky transparentnom jazyku? Môže výskum autorky prispieť k jasnejšiemu rozhraničeniu dyslexie a vývinovej dysfázie?

4. Splnenie cieľa dizertácie

Autorka práce jasne precizuje šesť cieľov výskumu odvodených zo základného zámeru a ku každému z nich formuluje dve až štyri výskumné otázky. Výber metód, dizajn výskumu a štruktúra dizertačnej práce úplne korešponduje s vymedzenými cieľmi a otázkami. Prehľadnosť a jasnosť práce podporuje i kompozičná štruktúra dizertácie, systematickosť v predkladaní výsledkov a vyváženosť medzi teoretickou a empirickou časťou. Splnenie cieľov vyžadovalo okrem intelektuálneho vkladu autorky i dobrú organizačnú prácu pri administrovaní diagnostických nástrojov, systematickosť a kontinuálnosť pri spracúvaní dát. Vymedzené ciele autorka splnila.

Pri spracúvaní a interpretácii dát autorka dospela aj k zisteniam, ktoré sa vymykajú očakávaným predstavám a nekorešpondujú s doterajším poznaním. Na strane príjemcu tu vzniká pretenzia, že k takýmto tvrdeniam autorka zaujme svoj interpretačný postoj. Z nich výberovo:

a) Keďže sa za súčasť gramotnostného prostredia pokladá aj spoločné čítanie rodičov s deťmi (s. 39) a štúdie uvádzajú konzistentné zistenia o vplyve čítania na výkony v hovorenej reči, konkrétne na výkony v slovníku (str. 47), je prekvapivý záver na str. 175, že sa v žiadnej skupine nepotvrdil vplyv gramotnostného prostredia na rozvoj jazykových schopností. Čím to autorka práce vysvetľuje?

b) Nie je mi celkom zrejмый výsledok skúmania vzťahu socio-ekonomického statusu rodičov a jazykovo-kognitívnych výkonov detí. Na jednej strane sa uvádza, že z pohľadu príslušnosti k rizikovej skupine by výška SES nehrala rolu (s. 169 – o SES sa hovorí v kontexte vzdelania rodičov), neskôr (s. 169 nižšie) sa uvádza, že signifikantne nižšie vzdelanie a zamestnanie dosahujú matky slabých čitateľov.

5. Význam práce pre spoločenskú prax a pre ďalší rozvoj vedy

Dizertačná práca je presvedčivou ukážkou zmysluplnosti a užitočnosti tak pre základný výskum, ako aj pre diagnostickú a terapeutickú prax. Autorka overila, že údaje z rodinnej anamnézy môžu mať zásadný vplyv na diagnostický a intervenčný postup a hlavne, že včasná prevencia môže pomôcť zabrániť rozvoju porúch čítania, písania, a tým preťať kruh nepriaznivých konsekvencií, ktoré z porúch čítania a písania plynú v podobe školskej neúspešnosti a frustrácie dieťaťa, ale aj emočnej klímy v rodine a zvládania problémového správania detí rodičmi. Z hľadiska spoločenskej praxe pokladám za kľúčovú verifikáciu predpokladu, že environmentálne činitele majú významný vplyv na napredovanie dieťaťa v oblasti začínajúcej sa gramotnosti. Bohatosť gramotnostného prostredia klesá na škále od rodičov detí s typickým vývojom, cez rodičov detí s vývojovou dysfáziou až k rodičom detí s

rodinným rizikom dyslexie. Niektoré závery svojou dôležitosťou a aplikovateľnosťou prerastajú hranice výskumnej komunity a je potrebné ich publikovať populárno-náučným štýlom aj pre rodičovskú verejnosť, pretože jasne ukazujú, že problém typu „moje dieťa nechce čítať, moje dieťa sa nechce učiť“ tkvie aj na strane rodičov: autorka zisťuje, že v miere rodičovských aktivít je štatisticky významný rozdiel – rodičia sa menej venujú deťom s rizikom dyslexie a s vývinovou dysfáziou, frekvencia spoločného čítania a počet kníh v rodine pozitívne korelujú s výkonmi detí v čítaní a písaní, resp. že sprievodné prejavy dyslexie v behaviorálnej rovine sú zrejme intenzifikované problémami aj na strane rodičov (autorka zisťuje, že rodičia detí zo skupiny RRD najhoršie skórovali v teste, ktorý skúmal schopnosť udržať pozornosť, plánovať, pamätať na budúce udalosti, prejavy hyperaktivity). Poznatky o tom, že včasná prevencia môže pomôcť zabrániť rozvoju porúch čítania, je veľmi potrebné adresovať rodičom a pracovníkom v predškolských zariadeniach.

Okrem užitočnosti výsledkov pre spoločenskú prax, dizertačná práca uvádza jednak úplne nové poznatky o vzťahu vybraných aspektov domáceho gramotnostného prostredia a začínajúcej sa gramotnosti detí, ale súčasne iniciuje ďalšie otázky orientované aj na kvalitatívny lingvisticko-pragmatický výskum. Predložené poznatky natískajú otázku: Čo robia rodičia detí s typickým vývinom, s vývinovou dysfáziou a v rodinách s rizikom dyslexie inak, keď komunikujú so svojimi deťmi počas čítania, po ňom, ale i celkovo; inými slovami otvára otázku rodičovského registra, t. j. výskumu reči matiek a reči otcov orientovanej na dieťa s typickým a rizikovým vývinom reči, a to predovšetkým z hľadiska pragmatiky (t. j. komunikačných funkcií výpovedí a jazykových prostriedkov v nich použitých) a vzájomného prispôsobovania sa rodiča a dieťaťa v dialógu. Dizertačná práca tak má svoje pevné miesto v kontinuite poznávacieho cyklu v oblasti vývinu jazykových a kognitívnych schopností.

6. Záver.

Dizertačná práca PhDr. Heleny Franke *Domáci gramotnostní prostředí dětí s různými jazykově-kognitivními profily* splňa podmienky na tento typ prác kladené, a preto ju odporúčam prijať na obhajobu.

Po úspešnej obhajobe odporúčam autorke udeliť akademický titul „philosophiae doctor“ (PhD.) v študijnom programe pedagogická psychológia.

Prešov 6. 6. 2014

doc. PaedDr. Jana Kesselová, CSc.